

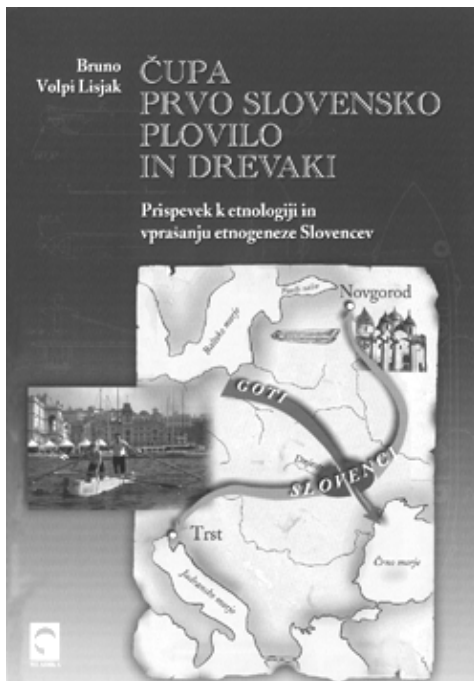
Bruno Volpi Lisjak: ČUPA. PRVO SLOVENSKO PLOVILO IN DREVAKI. PRISPEVEK K ETNOLOGIJI IN VPRAŠANJU ETNOGENEZE SLOVENCEV. Trst, Mladika, 2005, 228 str.

V Trstu je leta 2004 v 1. zvezku zbirke *Morje*, ki jo izdaja Ribiški muzej Tržaškega primorja, v založbi Mladika, izšla za ohranitev slovenske samobitnosti ob obrežjih severnega Jadrana izredno pomembna in za obogatitev narodne kulture dejansko nenadomestljiva knjiga pomorskega kapitana, tehnično komercialnega ladjedelniškega menedžerja, ljubiteljskega etnologa in zgodovinarja, raziskovalca ter publicista.

Tržaški avtor in rojak, ki je svoje raziskave in preučevanja o starodavni slovenski pomorski (tudi ribiški) prisotnosti v Tržaškem zalivu in na njegovih obrežjih objavil že v obliki številnih tehtnih prispevkov v poljudnoznanstveni reviji *Kras*, je posebj opozoril na dolgo odrivano in kar nekam zamolčevano, tako v Jugoslaviji kot Sloveniji, slovensko tradicionalno vpetost v morski svet Tržaškega primorja zlasti z odmevno knjigo *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave* (Mladika, Trst 1995); ta monografija je nato leta 1996 izšla še kot italijanska različica, *La spettacolare pesca del tonno attraverso i secoli nel Golfo di Trieste*, njen naslov pa še precizneje pove, da se v veliki meri nanaša prav na lovljenje tunov

– tunolov. Naj povem še, da je Bruno Volpi Lisjak zaslužen tudi za ohranitev snovne kulture slovenskega ribištva na zgodovinskem slovenskem morskem obrežju in da je to rešeno dediščino predstavil na dveh izjemno odmevnih razstavah na Opčinah in v Barkovljah, ta razstava pa je potem le rahlo preoblikovana, pod naslovom *Vonj po morju*, gostovala v Republiki Sloveniji, in sicer najprej v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, nato pa še v Tehniškem muzeju Slovenije v gradu Bistra pri Borovnici.

Že bežen pogled na novo, obsežno, z veliko kulturo materinega jezika pisano in ob vsem tem še izredno lično oblikovano, z bogatim dokumentarnim gradivom ter znanstvenim aparatom opremljeno knjigo pove, da

se je avtor zahtevnega dela – izdaje kar najbolj tehtnega in strokovnega prispevka o koreninah slovenskega pomorstva in z njim povezane etnogeneze Slovencev – lotil izredno velikopotezno ter s primerjavami plovil iz enega kosa drevesnega debla obšel domala ves svet. Ker se tako starejše kot novejše slovensko profesionalno (znanstveno) zgodovinopisje vse premalo ukvarja prav z etnogenezo lastnega naroda, pa tudi glede neslovenskih prednikov na sedanjih oziroma nekdanjih srednjeveških etničnih tleh se nikakor ne zmore dosti bolj potruditi, kaj šele z izvirnimi doprinosi pohvaliti, so vrata v ta še vedno enigmatični svet narodove zgodovine na široko odprta raznovrstnim ljubiteljskim raziskovalcem. Bruno Volpi Lisjak je nedvomno eden tistih, ki kar ne more in ne more razumeti elite slovenskega izobraženstva v matični domovini, da tako neverjetno mačehovsko ravna z najžlahtnejšimi izročili narodove preteklosti in vse bolj redkimi snovnimi pričami našega več kot tisočletnega bivanja ob najsevernejšem zalivu Sredozemlja – zibelke civilizacij. Da je potem splošna brezbržnost samogibna med premalo ozaveščenimi ljudskimi množicami, je žal logično, in verjetno prav veliko Slovencev na "tej" strani krivične meddržavne meje ločnice ne ve, da so naši ljudje nekoč zmogli doseči tako zavidljivo raven pomorskega znanja ob Jadranu in se zaradi tega znanja tudi ohraniti na zgodovinskemu prepihu izpostavljenem etničnem ozemlju tako v Trstu kot njegovi neposredni okolici. Avtor se izziva ni ustrašil, samo raziskovanje fenomena starih plovil – drevakov ali deblakov, monoksilov, tudi čolnov izdolbencev, ga je gnalo po svetu, zlasti se je osredotočil na slovansko pradomovino slovenskih prednikov, v neizmerno pomoč mu je bilo znanje ruščine pa dostopnost redkih edicij ruskega zgodovinopisja in etnografije. Delo je opravil izredno metodično in dosledno, urejenost knjige po poglavjih je odsev znanja in vpogleda v malo znana dejstva ljudskega izročila tako na vzhodnoslovanskem vzhodu kot v domačem sredozemskem zaledju, zlasti na južnoslovanski vzhodnojadranski obali, pa tudi v romanski Padski nižini in Furlaniji.

Poglavja v knjigi sicer niso posebej označena, tako kot ni niti ilustrativno gradivo (ni nikakršnega oštevilčenja fotografij oziroma slik), zato jih bom na kratko predstavil opisno. Prvo poglavje je namenjeno prvim plovilom in potrebi, da se ljudje premikajo po vodi in jo uporabljajo tako za prevoz kot stike z bližnjim in bolj oddaljenim okoljem: vendar beseda ne teče le o plovilih iz enega drevesnega debla – drevakih, ampak avtor omenja še druge oblike izdelovanja plovil, na primer splave iz povezanih debel in čolne iz ločka, trstičja, papirusa, se pa njegova pripoved nanaša celo na čolne, pri katerih so živalske kože napete na okvir iz kosti. Tu naj opozorim na avtorjevo netočnost, da na jezeru Titikaka spletajo čolne "iz šibja in slame"; v resnici gre za loček – totoro, *Scirpus totora*, iste vrste, kot je bil – nenavadno – ugotovljen v zalitih ugaslih ognjeniških žrelih otoka Rapa-nui v Polineziji, kar je raziskovalcu Thoru Heyerdahlu dodaten dokaz za čezoceanske plovbe že v prazgodovini. Pri Volpiju Lisjaku izvemo za nekaj avtentičnih izrazov za primitivne čolne, na primer za kadasti čoln *curraugh* na irskih Aranskih otokih, po angleško *coracle*.

Drugo poglavje je še preciznejše in se nanaša izključno na monoksile – drevake; ob tem nam avtor postreže z najrazličnejšimi nazivi zanje, kot so pri Nemcih *Einbaum*, pri Italijanih *zoppolo*, pri Angležih *dugout*, pri Rusih *adnodrevka*. Kot strokovnjak za navtiko nam nasuje kar nekaj podrobnosti, na primer glede vesel drevakov: "Bila so kratka, ker je veslač v čolnu sedel ali čepel. Ročaj je bil valjast, lopata pa ploščata. Razmerje med obema se je sukalo od 1:4 do 1:2". Zanimiv je podatek, da so začeli v Tihem oceanu rabiti drevake pred približno 4000 leti, kar ustreza novejšim, z natančnimi interdisciplinarnimi postopki določanja starosti potrjenim arheološkim izsledkom. Avtor navede, da so uporabljali pri izdelovanju drevakov les kruhovca, *Artocarpus communis*, ki doseže višino največ 15 m in je razširjen po vsem južnem Pacifiku. Prav tako je malo znan podatek, da je primerek drevaka, z udobnimi prečnimi sedeži za veslače, iz mesta Ur v deželi Sumer, iz časa "okrog leta 4000 pred n. š."; novejša datacije vladanja I. dinastije Ura so vsekakor opazno nižje, okoli 3200 pred našo ero, v navedenem primeru pa gre očitno za model plovila, položen v sumersko grobnico, kar je analogno egiptovskim "pogrebnim" barkam, ličnim modelom s figuricami veslačev oziroma posadke – odkrite so bile v skalnih grobnicah egiptovskega Srednjega kraljestva.

Tretje poglavje se nanaša na evropske drevake in tako naj bi bili najstarejši takšni čolni, najdeni v severni Franciji, severni Nemčiji in na Nizozemskem, stari "približno 10.000 let", iz "neolitske dobe"; pravilneje je za to obdobje govoriti o mezolitiku ali srednji kameni dobi, vendar so te dendrološko pridobljene datacije videti le nekoliko previsoke, saj na primer raziskana mezolitska objezerska lovska postaja Starr Carr v Kentu, z najdenimi drevaki, vendar ne more biti starejša od osem do devet tisoč let. Avtor v tem poglavju postreže z nekaj zanimivimi tehnološkimi detajli izdelave in z risbo poznobronastodobnega drevaka iz Neuchâtelškega jezera v Švici, v risbi na str. 47 pa prinaša sedem primerov značilnih vesel staroslovanskih drevakov od Urala do Bosne. – Škoda, da ti dragoceni primeri opreme drevakov niso metodično uvrščeni v poglavje o staroslovanskih drevakih!

Četrto poglavje je namenjeno drevakom na Poljskem, v risbi je prikazanih pet značilnih primerov arheoloških najdb drevakov, zajeto je obdobje od prazgodovine do staroslovanskega zgodnjega srednjega veka. Naj posebej opozorim na zanimivo kadasto najdbo drevaka, iz prepolovljenega hloda, iz šotne plasti pri vasi Ciesle ob Niepruszewskem jezeru; ta drevak je star 3470 (plus ali minus 100) let, je torej očitno iz srednje bronaste dobe, vendar je tehnološko v neposredni zvezi z veliko kasnejšimi slovanskimi plovili. Tu je več kot očitno, da se je zlasti na evropskem vzhodu praktično neprekinjeno nadaljevala tradicija izdelovanja plovil enodebelnikov.

Zelo pomembno je peto poglavje, o staroslovanskih drevakih in vpogledu v našo zgodovino in etnogenezo. Avtor se na kratko pomudi v zvezi z antičnimi viri za Venete, se strinja, da so nedvomno slovanskega rodu prav baltski Veneti, in se ustavi ob Jordanovem delu *Gethica* iz leta 551, kjer se eksplicitno navaja rod Venetov –

Venetarum natio, vendar je važna ugotovitev tega kultiviranega Ostrogota, da ti prebivalci prostranstev med Črnim morjem in Baltikom ob reki Visli sami sebe v glavnem imenujejo Sklavene in Ante – *Sclaueni et Antes*. Sledi še opozorilo Volpija Lisjaka, da se po 6. stoletju imeni Veneti in Anti umikata iz pisnih virov in da preostane le še skupno ime *Sclaueni* za katere koli Slovane, ki so v zvezi z Bizancem.

Vendar je za Volpija Lisjaka za slovansko (slovensko) etnogenezo daleč pomembnejše pričevanje meniha iz pečerskega samostana, Nestora, pisca letopisa *Povjesti vremennih let* iz 11. stoletja: Nestor navaja, da so prebivalci, ki so se priselili k jezeru Iljmenj, sami sebe imenovali *Sloveni* in ustanovili mesto Novgorod. Volpi Lisjak postane pozoren ob imenu *Sloveni* s pridevnikom *slovenski, slovenska, slovensko*, in ne *Slavjani* s pridevnikom *slavjanski*. Dragocen vir mu je tudi navedba letopisa holopjevskega samostana na reki Mologa, da je bil Novgorod zgrajen na temeljih prejšnjega mesta, ki se je imenovalo *Slovensk*. Kot potrditev takšnega imenovanja, ki je Volpiju Lisjaku opora za tezo o "iljmenjskih Slovenih (Slovenic)", nastopata kronografija akademika M. N. Tihomirova, *Zapiski o Moskoviji* S. Gerbersteina (v naši literaturi je za nekdanjega habsburškega veleposlanika na moskovitskem dvoru uveljavljena imenska oblika Žiga Herberstein!) in etnografsko delo *Skazanije o Slovene i Ruse*.

Kot najbolj prepričljivo razlago za razseljevanje slovanskih prednikov tako proti vzhodu kot zahodu in jugozahodu pa navede Volpi Lisjak teorijo enega najuglednejših slovanskih zgodovinarjev, G. V. Vernadskega (1887–1973): slovanska plemena so, glede na antične in bizantinske vire, živela strnjeno med Baltikom in Črnim morjem; delila so se, po navedbah starih avtorjev, na tri skupine – na Venete, Sklavene in Ante; takšne naj bi bile razmere ob obratu er; v 1. stoletju nove ere se je pričel dotok Gotov iz Gotlanda, ob koncu 2. stoletja so ti že prekoračili dnjeprski bazen in prišli do Črnega morja, ozemlje Sklavenov pa se je s tem prerežalo na dvoje. Pod gotskim kraljem Genmanrikom (350–370) je prišlo do poizkusa podjarmljenja Sklavenov, zato so se ti razdvojili: en del je ubežal na sever do jezera Iljmenj, večina pa je ostala pod Goti. Ko so Huni okrog leta 375 podjarmili Vzhodne Gote (Ostrogote, Greitunge), je ta zmaga pomagala ohraniti slovanstvo na prostoru nekdanjih gospodarjev, vendar beg Zahodnih Gotov je že sprožil velike selitve različnih narodov: za Visigoti (Tervingi) so se proti zahodu pomikali še tako Sklaveni kot Anti (prej oboji podložni Gotom) in pritiskali na Bizanc. Ta večstoletni proces gibanja mladih evropskih narodov se je nato zaključil z naselitvijo južnih Slovanov v vzhodnih Alpah, Panoniji in na Balkanu, vključno s silovito ekspanzijo v Grčijo. Na Tržaškem se je ta selitev naših prednikov zaključila najkasneje okoli leta 600, ko po raznih virih vemo, da so Slovani, Avari (Obri) in Langobardi (potomci Skandinavcev, edini vzhodni Germani na zahodu) družno napadli bizantinsko pokrajino (*tēma*) Istro. Strinjam se z Volpijem Lisjakom, da so navedena zgodovinska dejstva, ohranjena v izročilu globoko v ruski srednji in novi vek, dovolj tehtna, da se resnično

bolj poglobljeno razišče (historično, lingvistično, arheološko, etnografsko) vse tiste vezi, ki nas priklepajo na proces velikega preseljevanja iz vzhodne Evrope, z natančnim sledenjem vseh tistih usedlin, ki so jih posamezna seleča se plemena in rodovi zapustili na obeh straneh velike praslovanske aglomeracije – ločnice med Baltikom in Črnomořjem.

Nadaljnja poglavja so nato namenjena podrobni zgodovini staroslovanskih drevakov, sicer izdelovanih iz lipe in topola, osvajanju bizantinskega ozemlja, obleganju Carigrada leta 626 in nato celotnemu zgodnjemu srednjemu veku, ko je prišlo do naselitve dela Skandinavcev (predvsem Švedov) med slovansko večino in končno do ustanovitve kijevske Rusije – *kijevskaja Rus*. Zelo poučen je zemljevid na str. 86, ki kaže poglavitne skandinavske trgovske poti po ruskih rekah. Najsevernejša je tista, ki vodi od ustja Neve, mimo Staraje Ladoge (*Alteigjuborg*), čez Novgorod, po Iljmenju in reki Lovatu na Smolensk, dalje na Kijev pa naprej po Dnjepru, vse do Črnomořja in končno do Carigrada (*Miklagård*): na poti so si Skandinavci (bolje jih je po rusko imenovati Varjagi, lahko tudi po skandinavsko *Rus*, nikakor pa ne Vikingi!) pomagali z drevaki, kot to določno pove Volpi Lisjak, vendar ne smemo pozabiti, da so za plovbo po ruskih rekah severnjaki uporabljali tudi iz tesanih desk zbite, gibke nordijske "zmajske ladje" – *drakarr*, ki so bile koristne tako po sladkih vodah kot po morju. Tu bi še posebej pohvalil malo znani baročni ilustraciji iz Rusije, tako oljno sliko Holandca A. van Vasterfelda kot bakrorez Rusa L. Tarasoviča (iz 1702), ki obe, poleg drevakov, zelo verno dokumentirata takratni videz znamenite Pečerske Lavre pečersko–kijevskega samostana. Lepo je prebrati pri Volpiju Lisjaku malo znani podatek o runskih napisih na marmorni balustradi galerije v prvem nadstropju Hagije Sofije v Carigradu, vendar nikakor ne gre "za predstavnike Vikingov, ki so prisostvovali maši", ampak kar za predstavnike elitne (plemiške) cesarske garde stoterih Varjagov, ki so imeli na bizantinskem dvoru privilegiran status: napisi so očitno hudomušne narave, žal zaradi golobjih iztrebkov večinoma izbrisani, na enem pa se še vedno razbere ime standardne nordijske denarne enote *halvdan* (v tem stilu: slabo skrbiš za finance, ki nam jih dolguješ, o cesar, zato ti moram to lastoročno zapisati v kamen prav v tvoji cerkvi svete božje modrosti, ki naj te končno razsvetli!). Tu naj omenim še Konstantina Porfirogeneta, ki v svojem administrativnem priročniku *de Administrando imperio* okoli leta 950 z laskavimi besedami opisuje Varjage in hkrati njihovo vsakokratno nevarno pot čez sedem dnjeprskih brzic, preden so pripluli do morja: ime četrte brzice z nordijskim imenom Aifor, "vedno divje", pove vse! Runski napisi v cerkvi Svete modrosti so sicer datirani od 10. do začetka 13. stoletja.

Volpi Lisjak nas končno pripelje do cilja svojih raziskav tržaških *čup*: spotoma še obdela morske *ladve* na vzhodnem Jadranu (posebej je pomembna prav osorska *ladva* z dna uvale Radiboj, dolga 4,30 m, ki bi prav lahko sodila še v prazgodovinsko dobo, vsekakor pa izhaja iz okolja bogate bronastodobne, železnodobne rimske in zgodnje-

srednjeveške [bizantinske, starohrvaške] naseljenosti: mesto *Absorus* na Absyrtovih otokih – *insulae Absyrtidae*, kraj mitičnega postanka Argonavtov ob vrnitvi v domovino), preskoči na Slovenijo (drevak iz Mure pri Hotizi, dendrološko kalibrirana in popravljena starost je od 7958 do 8384 BP, kar je realno mojemu komentiranju sočasnih mezolitskih primerov drevakov po Evropi) in na samo Ljubljansko barje (več kot 60 doslej znanih najdb drevakov, številne med njimi sem prvi dokumentiral med svojim topografskim delom v letih 1974–1979; drevak iz Matene je pri Volpiju Lisjaku slikovno predstavljen na str. 115, hrani ga Narodni muzej Slovenije, inv. št. P 15695: izkopal ga je Martin Sterle leta 1927, prvič pa je bil opažen že leta 1892, kot to Volpi Lisjak postreže z malo znanim podatkom iz pridobitvene pole; dolžina je 9,3 m, širok je še vedno 60 cm – od prvotno 87 cm v času najdbe; obtesan z uporabo ostrega kovinskega orodja, kar sem že opozoril tudi sam, ob najdbi je ležal na polžarici, kar je za določitev stratigrafije tega južnega predela barja izredno pomembno; konstrukcijska posebnost čolna je ostanek prečne pregrade na krmi – značilnost za drevake, ki so imeli suhi prostor za veslača in so jih uporabljali za ribolov!). Obdelana sta še etnološka drevaka s Planinskega polja in Cerkniškega jezera.

Končno steče avtorjeva beseda o sami *čupi*, o njeni etimologiji (Volpi Lisjak odkrije med svojimi raziskavami na kraju samem in v literaturi zanimiv in zelo prepričljiv sorodni pojem v staroruski besedi *čupus* za nedokončan topolov drevak brez reber na obrežjih Ladoškega jezera – zabeležil in fotografiral ga je Kulikovskij v svojem delu *Slovar oblastnogo onoleckogo narečja*, Sankt Petersburg 1898, oziroma *čupas*, kot ga je zabeležil akademik Šajmanov ob zbiranju dialektoloških izrazov in besed v severnih predelih Vologdske gubernije – edicija slovarčka v sklopu periodičnih publikacij etnografskega oddelka pri ruskem imperatorskem Geografskem društvu, 1895 – v pomenu: široko korito, ki ima ob bokih pritrjeni dve deski v horizontalni legi kot krila in se uporablja namesto čolnov na manjših jezerih in rekah) ter o nastanku in rabi *čup* v Tržaškem zalivu (izpred približno 1200 let pa vse do konca druge svetovne vojne). Volpi Lisjak prinaša zanimive detajle tako glede teh plovil kot ribištva, zlasti lova na tune, s specifičnimi ljudskimi oznakami za posamezne dele *čupe* in njenega moštva – kar štirje veslači v ladji *toneri* (od siceršnje šestčlanske posadke pa sta se z lovom na tune ukvarjala le "šurer" in "svinčar" tako, da sta ribolovno mrežo zmetala v morje!), od katerih je prav prednji levi, imenovan "čupar", moral skrbeti za *čupo*.

Še posebj se avtorjevo znanje in talent izkažeta v posebnem poglavju o *čupi*. Volpi Lisjak je zlasti pozoren na obe dolgi vesli, ki ju držijo klini na *brčagli*, delujeta pa kot stabilizatorski element – saj je od levega do desnega konca vesel kar 13 m razdalje. *Čupa* je nato še zlasti podrobno predstavljena v pisnih dokumentih in slikah (ilustracijah): gre za znane obalne vedute z motivom *čupe* pa nekatere historične dogodke, na primer odhod nadvojvode Maksimilijana aprila 1864 iz Miramara v Mehiko, kot celo redke fotografije – prikazana je verjetno edina slika zadnje *čupe* iz

Križa v domačem pristanu, fotografija s konca 19. stoletja je objavljena v knjigi A. Krischa, *Die Fischerei im Adriatischen Meere*, Pulj 1900. Kot zadnji uradni dokument v zvezi s čupo nastopa ribiška dovolilnica, *Fischerei-Erlaubnisschein Nr. Tr. 208*, ki jo je 17. decembra 1943 izdala *Kriegsmarine Hafenüberwachungsstelle Triest*. Tu sta še zapisa o zadnjih čupah – Lizi in Mariji, dokumentiranje gradnje nove čupe, z imenom Čupa, in njenega slavnostnega krsta v Sosljanskem zalivu leta 1998.

Na koncu je še mesto čupe v literaturi: v beletristiki in ljudski pesmi, z notnim etnografskim zapisom (dva faksimila). Avtor se pohvali celo z redko dopisnico s priložnostnim žigom, ki so jo izdali leta 1999, ob razstavi *Vonj po morju*, Slovenski filatelistični klub L. Košir iz Trsta, Jadranski klub Čupa iz Sosljana in Občina Vrhnika.

Ko človek pride do konca tej izjemno zanimivi in lahko berljivi, pa vendar z najrazličnejšimi strokovnimi podatki tako izpolnjeni in podprti monografiji, si ne more kaj, da bi se ne bil zamislil o treh lepih barvnih posnetkih slovenske etnične obale med Trstom in izvirom Timave, "sedaj na ozemlju Italije", kot to bridko resnico in tragično, krivično zgodovinsko dejstvo korektno, pa vendar z neko globoko žalostjo v srcu zapiše avtor Bruno Volpi Lisjak – morja torej, "ki je bilo več stoletij domovina čup".

Kljub nekaterim pomislekom ob avtorjevih etnogeneških tezah (osebno menim, da je treba natančno preučiti tudi jezikovno–genetske usedline staroselskega prebivalstva našega ozemlja in upoštevati migracije zlasti v času velikega preseljevanja narodov ter še kasneje) in nekaterim nerodnostim v besedilu sem prepričan, da nova (in upajmo, ne poslednja) monografija o fenomenu čup vendar pomeni in predstavlja tisto najpomembnejše: branik slovenstva na zahodni etnični meji in oživitelj zanimanja najširšega narodovega telesa za davne poti naše etnogeneze med ruskim severovzhodom na eni strani in jadranskim severom, alpskim jugovzhodom ter balkanskim severozahodom na drugi strani. Vmes so nepregledne zemljepisne in časovne širjave. To nalogo, premagati takšne širjave in tudi z njimi povezane najrazličnejše predsodke, je knjiga Bruna Volpija Lisjaka vsekakor opravila več kot dobro.

Davorin Vuga